

PL2 CLINICAL APPLICATIONS OF BOTULINUM TOXIN

ศ.นพ.สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ

ภาควิชาอายุรศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

E-mail: suthip-j@md.kku.ac.th

บทนำ

โบทูลินุม ทอกซินเป็น neurotoxin ซึ่งสร้างโดยเชื้อแบคทีเรีย *Clostridium botulinum* เป็นทอกซินที่มีฤทธิ์รุนแรงที่สุดเมื่อฉีดต่อน้ำหนักโมเลกุล มีผลทำให้กล้ามเนื้ออ่อนแรงโดยออกฤทธิ์ลดการหลั่ง acetylcholine ที่ neuromuscular junction & autonomic n. ending

โบทูลินุม ทอกซินทำให้เกิดโรค botulism ในคนโดยการรับประทานอาหารที่มีโบทูลินุม ทอกซินนี้อยู่ อาการสำคัญคือ ปากแห้ง คลื่นไส้ อาเจียน ตามัว มองเห็นภาพซ้อน กลืนลำบาก อ่อนแรงตามบริเวณต่างๆ เช่น กล้ามเนื้อก้นกอกตา กล้ามเนื้อแขน ขา และบางรายอ่อนแรงมากจนเกิดภาวะการหายใจล้มเหลว นอกจากนี้ยังมีอาการของระบบประสาทอัตโนมัติร่วมด้วย ตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา โบทูลินุม ทอกซินได้ถูกนำมาใช้ในการรักษาอย่างกว้างขวาง ในผู้ป่วยที่มีอาการเคลื่อนไหวหรือกล้ามเนื้อเกร็งผิดปกติ ซึ่งพบว่าได้ผลดีมาก เช่น โรค dystonia โรคตากะปริบ (blepharospasm) โรคใบหน้ากระตุกครึ่งซีก (hemifacial spasm) เป็นต้น นับว่าเป็นความก้าวหน้าครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในการรักษาโรคที่รักษาไม่ได้ในอดีต ให้กลายเป็นโรคที่รักษาได้ ในปัจจุบัน นอกจากโรคทางจักษุวิทยา ประสาทวิทยาแล้ว ขณะนี้ได้มีการนำทอกซินไปใช้รักษาโรคอื่นๆ อีก เช่น โรคทางเดินอาหาร โรคผิวหนัง เป็นต้น

ประวัติความเป็นมา

ในช่วงปี พ.ศ.2513 Alan Scott แห่งสถาบัน Smith-Kettlewell, Institute of Visual Sciences ที่เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นคนแรกที่มีแนวคิดนำสารโบทูลินุม ทอกซินมาใช้รักษาผู้ป่วยและเป็นผู้บุกเบิกการนำสารโบทูลินุม ทอกซินมาใช้ในการรักษาอาการตาเหล่ (strabismus) เนื่องจากการรักษาโดยการผ่าตัดยังไม่ค่อยได้ผลดี และอาจต้องผ่าตัดซ้ำ จึงเกิดความคิดว่าน่าจะนำสารบางอย่างมาฉีดเข้ากล้ามเนื้อที่ตึงเพื่อให้เกิดความสมดุลขึ้น

ในระยะปี พ.ศ.2515 Scott ได้ทำการศึกษาผลของโบทูลินุม ทอกซินในลิงอย่างละเอียด ตีพิมพ์ผลการวิจัยในปี พ.ศ.2516 ซึ่งจากงานนี้ทำให้ทราบว่าผลของโบทูลินุม ทอกซินทำให้กล้ามเนื้ออ่อนแรงลงเฉพาะมัดที่ฉีด ไม่มีผลต่อส่วนอื่นของร่างกาย ซึ่งน่าจะนำไปรักษาอาการตาเหล่ และโรคตากะปริบได้ ข้อดีอื่น ๆ ของโบทูลินุม ทอกซินคือ มีความจำเพาะออกฤทธิ์เฉพาะที่ neuromuscular junction ไม่เกี่ยวข้องกับส่วนของประสาทรับความรู้สึก ออกฤทธิ์อยู่ได้นาน ระยะเวลาที่กล้ามเนื้ออ่อนแรงจนกลับมาปกติใช้เวลาประมาณ 6 เดือน¹ และได้เริ่มนำสารนี้มาใช้ในมนุษย์

เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2520 ต่อมาได้รายงานผลการใช้รักษาตาเหล่เป็นครั้งแรกในวารสาร Ophthalmology ในปี พ.ศ.2523² และรายงานอีกครั้ง 1 ปีต่อมา³ หลังจากนั้นได้มีการนำโบทูลินูม ทอกซินนี้มาใช้ในโรคต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น

ผลต่อกล้ามเนื้อ

ผลต่อกำลังของกล้ามเนื้อ

โบทูลินูม ทอกซินทำให้กล้ามเนื้ออ่อนกำลังลงเล็กน้อย แต่ไม่อ่อนกำลังทั้งหมด จึงสามารถนำมาใช้รักษาได้ดีในโรคที่มีการเกร็ง มีการเคลื่อนไหวผิดปกติ หรือเคลื่อนไหวมากเกินไป มีหลักฐานว่า โบทูลินูม ทอกซินจับตัวเป็นปริมาณมากใน nerve terminal ที่ active ที่สุด⁴ ซึ่งเป็นกล้ามเนื้อที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวผิดปกติ กล้ามเนื้อนั้นอ่อนกำลังลงทำให้อาการดีขึ้น

กลไกของการได้ผลจากการรักษา

Geller และคณะ⁵ พบว่าผลการรักษาจากโบทูลินูม ทอกซิน เกิดจากการอ่อนกำลังของกล้ามเนื้อ และได้ผลการรักษาตรงเท่าที่เกี่ยวกับการอ่อนกำลังและยังตรวจพบว่ามีคามผิดปกติของสรีรวิทยา ไฟฟ้ากล้ามเนื้อในขณะที่อาการทางคลินิกไม่พบการกระตุก ส่วนกล้ามเนื้อที่ไม่รับการฉีดยังมีการกระตุกอยู่ synkinesia ยังคงมีอยู่หลังการฉีดยา ดังนั้นการที่ฉีดยาแล้วได้ผลควรเกิดจากผลที่ทำให้เกิดกล้ามเนื้ออ่อนกำลังมากกว่าอย่างอื่น

แหล่งผลิตยา

ยาโบทูลินูม ทอกซินชนิด A ในปัจจุบันมีการผลิตมาจาก 2 แหล่งคือ

1. Botox® เป็นโบทูลินูม ทอกซินที่ผลิตในประเทศสหรัฐอเมริกา โดยบริษัท Allergan ได้รับการจดทะเบียนยาแล้วในประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศอังกฤษ และประเทศไทย มีการใช้แพร่หลาย

2. Dysport® ผลิตในประเทศอังกฤษ โดยบริษัท Speywood Pharmaceuticals ใช้แพร่หลายในยุโรป สำหรับประเทศไทยได้นำเข้ามาทำวิจัยตั้งแต่ปี พ.ศ.2532⁵⁰ ได้รับการจดทะเบียนยาในประเทศไทยวันที่ 25 ตุลาคม 2543 และมีใช้ในประเทศสิงคโปร์ ประเทศฮ่องกง

การใช้โบทูลินูม ทอกซินทางคลินิก

โบทูลินูม ทอกซิน ได้มีการนำมาใช้รักษาอาการตาเหล่ (Strabismus) เป็นภาวะแรก ซึ่งในเวลาต่อมาได้นำมาใช้รักษาโรคระบบประสาทอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะโรคที่มีการเคลื่อนไหว ไหว หรือกล้ามเนื้อเกร็งผิดปกติ ซึ่งพบว่าได้ผลดี สมาคมและสถาบันการแพทย์หลายแห่งให้การยอมรับและแนะนำให้ใช้ในการรักษาโรคต่าง ๆ⁶

ข้อดีของการใช้ยานี้คือ

1. ไม่ต้องเสี่ยงกับการดมยาสลบ การรักษาไม่เกี่ยวข้องกับส่วนหนึ่งส่วนใดของสมอง
2. สามารถปรับปริมาณยาตามความรุนแรงของโรคหรือตามความต้องการของผู้รักษาได้
3. มีผลข้างเคียงเล็กน้อยและเป็นชั่วคราว
4. ได้รับการยอมรับในการรักษามาก เนื่องจากมีความสะดวกและสามารถทำได้ในห้องตรวจผู้ป่วยนอก
5. ไม่มีความเจ็บปวดแต่ประการใด
6. ไม่มีผลข้างเคียงต่อระบบอื่น ๆ ของร่างกาย

ข้อด้อยได้แก่

1. ผลดีจากการรักษาอยู่ได้ไม่นาน ประมาณ 3-4 เดือน
2. อาจมีอาการอ่อนกำลังของกล้ามเนื้ออื่นที่ไม่ต้องการ
3. อาจเกิดภูมิคุ้มกัน (antibody) ต่อทอกซิน
4. ราคาแพง

นอกจากใช้ในการรักษาโรกระบบประสาทแล้วข้อบ่งชี้ในทางคลินิกได้ขยายเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เช่น โรคทางเดินอาหาร โสต นาสิก ลาริงซ์วิทยา orthopedics และในด้านความสวยความงาม ในสหรัฐ Botox® ได้รับการขึ้นทะเบียนกับคณะกรรมการอาหารและยาเมื่อปี พ.ศ.2532 ในประเทศอังกฤษ Dysport® ขึ้นทะเบียนในปี พ.ศ.2534 ส่วนในประเทศไทย Botox® ได้รับการจดทะเบียนเมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ.2539 และ Dysport® ได้รับการจดทะเบียนเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2543

การใช้รักษาโรกระบบประสาท

โบทูลินูม ทอกซิน เริ่มต้นนำมาใช้ในการรักษาโรคทางจักษุวิทยา ต่อมาได้มีการนำมาใช้ในโรคประสาทวิทยา เช่น โรคใบหน้ากระตุกครึ่งซีก โรคตากะปริบ spasticity เป็นต้น ลักษณะสำคัญของโรคที่ใช้ยานี้ได้ผลมักเป็นโรคที่มีการเกร็งหรือกระตุกของกล้ามเนื้อมากเกินปกติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

Dyskinesia

ก.เจ.อ. - เป็นขุ่นๆ

โรคใบหน้ากระตุกครึ่งซีก⁷

ภาวะการเคลื่อนไหวตัวกันของกล้ามเนื้อใบหน้า (facial synkinesia)

อาการตาเขม่น (benign eyelid twitching)

Tics

อาการสั่น (tremor : เสียง 8 ศีรษะ แขน ขา 9, 10)

Dystonia

โรคตากะปริบ 11

Cervical dystonia (spasmodic toricollis 12, 13, 14, 15)

Spasmodic dysphonia

Oromandibular dystonia 16

Occupational cramps (writer's cramps 17, 18, 19)

อื่น ๆ

Rigidity 20

Spasticity 21, 22, 23, 24, 25, 26

Cerebellar tremors 27

Stiff-person syndrome 28

Bruxism 29

Migraine prevention 30

ตะคริว (cramps) 31

Detrusor sphincter dyssynergia

Drooling saliva 32

การใช้รักษาโรคทางเดินอาหาร

Achalasia

Achalasia คือภาวะที่ lower esophageal sphincter ไม่คลายตัวทำให้เกิดอาการกลืนลำบาก Pasricha และคณะในปี 2538 33 ได้ใช้โบทูลินูม ทอกซิน ในการรักษา achalasia โดยฉีด 4 จุดเข้าที่ lower esophageal sphincter ในผู้ป่วยจำนวน 10 ราย พบว่า 7 รายอาการหายไป ต่อมาได้มีการทำ double-blind placebo-controlled พบว่าได้ผลอย่างชัดเจน ได้ผลยาวนาน 6 เดือน Cuilliere และคณะรายงานผู้ป่วย 55 ราย ฉีดยา intrasphincteric injection พบว่าได้ผลดี อาการดีขึ้นในจำนวน 60% เป็นเวลา 6 เดือน ในขณะนี้เชื่อว่าโบทูลินูม ทอกซิน กำลังจะกลายเป็นการรักษาที่ดีและปลอดภัย โดยเฉพาะในผู้ป่วยที่มีความเสี่ยงในการทำการรักษาแบบ invasive 34 จากการศึกษาโดย Annese และคณะในปี 2543 ศึกษาโดยทำเป็น multicentre randomized study ผู้ป่วย 118 ราย พบว่าผู้ป่วยได้รับยาแบบ 100 หน่วย 2 ครั้งห่างกัน 1 เดือน ได้ผลในการรักษาที่ดีที่สุด ผู้ป่วย 68% ยังได้ผลจากการฉีดทอกซิน ในระยะเวลา 12 เดือน 35

toxin หัก sphincter → weak.

Anal sphincter disorders

Maria และคณะในเดือนมกราคม 2541³⁶ ได้ตีพิมพ์งานวิจัยการศึกษาด้วยวิธี double-blind, placebo-controlled ในผู้ป่วย chronic anal fissure จำนวน 30 ราย ฉีดยา โบทูไลนัม-ทอกซิน 20 หน่วย เข้าที่ internal anal sphincter เทียบกับการฉีด saline พบว่ากลุ่มที่ฉีดโบทูไลนัม-ทอกซิน ได้ผลอย่างชัดเจน

การใช้รักษาโรคผิวหนัง

การรักษา focal hyperhidrosis

Focal hyperhidrosis เป็นภาวะที่มีอาการเหงื่อออกที่ฝ่ามือ ฝ่าเท้า หรือรักแร้ อาการที่ฝ่ามือทำให้เหมือนกับผู้ป่วยตื่นเต้น ขาดความน่าเชื่อถือ ทำให้จับสิ่งของได้ไม่แน่น กระดากเปียก Schnider และคณะ ในปี 2540³⁷ ได้ศึกษาการใช้ Dysport® ในการรักษาผู้ป่วยจำนวน 11 คน โดยวิธี double-blind เป็นคนละแรก ทำการฉีดทอกซิน 120 หน่วยแบ่งฉีดเป็น 6 จุดที่มือข้างหนึ่ง โดยเปรียบเทียบกับการฉีดด้วย saline ที่มืออีกข้าง วัดผลด้วยการใช้ Ninhydrin sweat tests พบว่าที่เหงื่อลดลง 26%, 26%, 31% ที่ 3, 8, 13 สัปดาห์ เมื่อใช้ subjective assessment เหงื่อลดลง 38%, 40%, 61% ตามลำดับ Naumann และคณะ³⁸ ในปี 2541 ฉีดในผู้ป่วย focal hyperhidrosis ที่รักแร้ ฝ่ามือ ฝ่าเท้า ไซยา 3 หน่วยต่อ 4 ตร.ซม. วัดผลด้วย Minor iodine-starch test ได้ผลทุกราย ไม่พบว่ามี recurrent ในระยะเวลา 5 เดือน ใน Solomon และ Hayman ในปี 2543 รายงานการใช้ทอกซินในผู้ป่วย 20 ราย ที่มีเหงื่อออกมากที่ฝ่ามือและนิ้ว พบว่าทำให้เหงื่อลดลงได้นานถึง 12 เดือน³⁹

การรักษา recurrent gustatory sweating (Frey syndrome)

Frey syndrome คือกลุ่มอาการที่ประกอบด้วย การมีเหงื่อออกและ flushing ที่ผิวหนัง แก้ม หน้าผาก และบริเวณ submandibular เหงื่อออกเกิดขึ้นขณะรับประทานอาหาร เกิดตามหลังการผ่าตัดต่อมน้ำลาย parotid, radical neck dissection, diabetic neuropathy อุบัติการณ์ตามหลังการผ่าตัดต่อมน้ำลาย parotid ออกอาจสูงถึง 100% เกิดตามหลังการผ่าตัดประมาณ 6 เดือน ที่มีรายงานการรักษาด้วย โบทูไลนัม ทอกซิน ได้ผลถึง 100% ได้ผลนานอาจถึง 12 เดือน Drobik et al⁴⁰ เป็นคนละแรกที่รักษาในกลุ่มอาการนี้ในปี 2538 ต่อมา Bjerkhoel⁴¹ ในปี 2540 ศึกษาผู้ป่วย 31 ราย การฉีด 0.5 หน่วย ต่อ 1 ตร.ซม. หรือฉีด 2.5 หน่วย ต่อ ตร.ซม. จำนวน 31 ราย เฉลี่ยไซยา 37.7 หน่วย ประเมินการมีเหงื่อออกด้วย Minor's starch test ได้ผล 30 จาก 31 ราย Naumann และคณะในปี 2540⁴² รายงานการรักษา Frey syndrome จำนวนผู้ป่วย 45 ราย ฉีด 1-2 หน่วย ต่อ 2.25 ตร.ซม. พบว่าได้ผลทุกราย ได้ผลเกิน 6 เดือน ไซยา เฉลี่ย 21.1 หน่วย ต่อราย Laskawi และคณะ⁴³ รายงานผู้ป่วย 19 ราย พบว่าทุกรายได้ผล ได้ผลนานถึง 17.3 เดือน Laccourreye⁴⁴ ในปี 2542 รายงานผู้ป่วย Frey syndrome จำนวน 33

ราย พื้นที่ใบหน้าที่มี gustatory sweating เป็นเฉลี่ย 49 ตร.ซม. ใช้ Botox เฉลี่ย 86 หน่วย ได้ผลดีขึ้นถึงร้อยละ 70 Dulguerou และคณะในปี 2543⁴⁵ รายงานผู้ป่วย 15 ราย โดยฉีดโบทูลินั่ม ทอกซิน 5 หน่วยต่อ 1 ตร.ซม. พบว่าได้ผล 100% ในสถานปัจจุบันการใช้ใน Frey syndrome ได้ผลดีมาก

เห็นผลมาก กัดฉีด toxin → ↓ secretion

การใช้รักษา Pain syndrome

Porta ในปี 2543⁴⁶ ได้ศึกษาเปรียบเทียบการใช้ โบทูลินั่ม ทอกซิน กับการใช้ methylprednisolone ฉีดใน myofascial pain syndrome และ pain จาก chronic muscle spasm พบว่าในกลุ่มที่ได้โบทูลินั่ม ทอกซิน จะสามารถลดอาการปวดได้มากและนานกว่าอีกกลุ่ม

หลักการใช้โบทูลินั่ม ทอกซิน

1. การชี้แจงต่อผู้ป่วย ควรชี้แจงให้ผู้ป่วยเข้าใจเรื่องการรักษาอย่างชัดเจนถึงผลดีและผลข้างเคียงที่อาจเกิดขึ้น
2. การประเมินอาการทางคลินิกและการวินิจฉัยก่อนฉีดทอกซินผู้ป่วยทุกรายควรได้รับการประเมินและตรวจดูให้แน่ชัดว่าวินิจฉัยถูกต้องและเหมาะสมกับข้อบ่งชี้ในการรักษาด้วยโบทูลินั่ม ทอกซิน
3. การบันทึกความรุนแรงของอาการ ควรประเมินอาการ ความรุนแรงของโรค แล้วบันทึกไว้เพื่อใช้ติดตามผลการรักษา
4. การปรับเปลี่ยนการฉีด โดยทั่วไปการฉีดโบทูลินั่ม ทอกซินไม่ได้ฉีดเหมือนกันทุกราย จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปตามอาการของผู้ป่วยแต่ละรายและเปลี่ยนแปลงตามผลการฉีดครั้งก่อนหน้า เพื่อให้ได้ผลดีที่สุด
5. การกำหนดตำแหน่งฉีด เนื่องจากโบทูลินั่ม ทอกซินออกฤทธิ์ที่กล้ามเนื้อที่ฉีดเป็นส่วนใหญ่ มีผลต่อกล้ามเนื้ออื่นไม่มาก ดังนั้นในขั้นแรกแพทย์จะต้องเลือกกล้ามเนื้อที่มีอาการมากที่สุดให้ถูกมัด เพื่อจะได้ฉีดให้ถูกที่ การเลือกกล้ามเนื้อสามารถทำได้โดยการถามอาการ การดู การคลำกล้ามเนื้อ เป็นต้น มักจะฉีดเข้าที่ตรงกลางของกล้ามเนื้อ ซึ่งเชื่อว่าได้ผลดีที่สุด
6. ขนาดยาที่ใช้ ปริมาณยาที่ใช้ขึ้นกับขนาดของกล้ามเนื้อ ถ้ากล้ามเนื้อขนาดใหญ่ก็ต้องใช้ยาเป็นปริมาณที่มากกว่ากล้ามเนื้อขนาดเล็ก กล้ามเนื้อที่มีอ่อนกำลังอยู่แล้วต้องลดขนาดลง
7. ควรใช้ขนาดยาต่ำสุดที่ได้ผลดี ไม่ควรฉีดซ้ำในเวลาอันใกล้จนเกินไป โดยทั่วไปการฉีดแต่ละครั้งควรห่างอย่างน้อย 2 เดือน ถ้าต้องการฉีดเพิ่มควรฉีดในครั้งต่อไป เพื่อเป็นการประหยัดและลดโอกาสเกิดภูมิคุ้มกันต่อทอกซิน

การผสม

Botox® เมื่อจะใช้ให้ผสมกับน้ำเกลือปกติ 0.9% ห้ามเขย่าขวด ต้องผสมเบา ๆ เพราะอาจทำให้ยาเสื่อมฤทธิ์ เมื่อผสมแล้วต้องใช้ให้หมดใน 4 ชั่วโมง สัดส่วนการผสมอาจผสมด้วยน้ำ

ตารางที่ 1 การผสมและความเข้มข้นของโบทูลินูม ทอกซินชนิด A

ปริมาณของน้ำเกลือ	ความเข้มข้นที่ได้/0.1 ลบ.ซม.
Botox ®	
1 ลบ.ซม.	10 หน่วย
2 ลบ.ซม.	5 หน่วย
4 ลบ.ซม.	2.5 หน่วย
Dysport ®	
2.5 ลบ.ซม.	20 หน่วย

เกลือ 1 หรือ 2 ลบ.ซม. ซึ่งจะได้ความเข้มข้นของยา 10 หรือ 5 หน่วยต่อ 0.1 ลบ.ซม. ตามลำดับ เมื่อผสม แล้วจะได้น้ำยาใส ๆ ผู้เขียนนิยมผสมให้ได้ความเข้มข้น 5 หน่วยต่อ 0.1 ลบ.ซม. เพื่อจะได้เหลือที่ก้นขวดน้อยที่สุด (ตารางที่ 1)

Dysport® เมื่อจะใช้ให้ผสมกับน้ำเกลือปกติ 0.9% ปริมาตร 2.5 ลบ.ซม. ใน 1 ขวด จะได้ส่วนผสม 20 หน่วยต่อ 0.1 ลบ.ซม. ต้องใช้น้ำเกลือปกติ 0.9% เท่านั้น ถ้าใช้ 5D/W ผสม เมื่อฉีดผู้ป่วยจะมีอาการเจ็บแสบบริเวณที่ฉีด

การกำจัดและการใช้ทอกซินที่เหลือ

ตามคำแนะนำของทั้งบริษัท Allergan และบริษัท Speywood Pharmaceuticals ทอกซินเมื่อผสมแล้วถ้าใช้ไม่หมดให้ทิ้งที่เหลือทันที แต่จากประสบการณ์ของผู้เขียนและจากรายงานอื่น⁴⁷ พบว่ายาที่เหลือ เมื่อเก็บแช่แข็งไว้สามารถนำมาใช้ได้ แต่อัตราฤทธิ์ของยาอาจลดลงไปบางส่วนตามระยะเวลาที่เก็บ จากการศึกษาโดยใช้ mouse LD₅₀⁴⁸ ทอกซินที่แช่แข็งไว้ 2 สัปดาห์ เมื่อนำมาละลายใช้อีกครั้งทำให้อัตราฤทธิ์ของยาลดลงเหลือร้อยละ 69.8 แต่ถ้าใช้ทันทีใน 6 ชั่วโมงฤทธิ์ยายังไม่เปลี่ยนแปลง แต่การใช้ LD50 อาจแตกต่างกับเมื่อใช้ในมนุษย์ จากงานวิจัยของ Sloop และคณะ⁴⁹ พบว่าเมื่อนำมาใช้ใน 2 สัปดาห์ พบว่าฤทธิ์ของทอกซินยังคงเท่ากับทอกซินที่ผสมขึ้นมาใช้ใหม่

ขนาดยาที่ใช้

ขนาดยาที่ใช้ แตกต่างกันไปในแต่ละโรค ความไวต่อทอกซินของผู้ป่วย และชนิดของ โบทูลินูม ทอกซิน ซึ่งแตกต่างกัน โบทูลินูม ทอกซินที่นิยมใช้ได้แก่ Botox® และDysport® มีรายละเอียดตามตารางดังนี้

ตารางที่ 2 ขนาดยา Botox® ที่ฉีดในกล้ามเนื้อต่างๆ (ที่มา: ปรับปรุงจาก Jankovic, 2540⁵³)

กล้ามเนื้อ	ขนาดเริ่ม (พิลล์) (หน่วย/กล้ามเนื้อ)
กล้ามเนื้อคิ้ว	5 (5-10)
เปลือกตาบน	5 (5-10)
เปลือกตาล่าง	10 (5-15)
Masseter	25 (10-75)
Stemocleidomastoid (SCM)	50 (15-75)
Scalenus complex	35 (15-50)
Splenius capitis	50 (50-150)
Longissimus capitis	75 (50-150)
Trapezius	75 (50-100)
Levator scapulae	50 (25-100)
Submental complex	10 (5-25)
Thyroarytenoid**	10 (5-30)
Forearm flexors	50 (20-75)
Forearm extensors	15 (10-25)

*เมื่อฉีด 2 ข้างให้ลดขนาดลงร้อยละ 50

**เมื่อฉีด 2 ข้างให้ลดขนาดลงร้อยละ 75

ขนาดยา Botox⁵⁰ (ตารางที่ 2) และขนาดยา Dysport (ตารางที่ 3)^{51,52} ที่ใช้ในกล้ามเนื้อแต่ละมัด จะแตกต่างกันไปตามขนาดของกล้ามเนื้อ ซึ่งผู้เขียนได้ปรับปรุงปริมาณยาให้เหมาะสมสำหรับคนไทยแล้ว

การเกิดภูมิคุ้มกัน (antibodies to botulinum toxin)

โบทูลินัม ทอกซินเป็นสารที่ทำให้เกิด antibody ดังนั้น ในผู้ป่วยบางรายเมื่อฉีดทอกซินไป นานๆ อาจไม่ตอบสนองต่อการรักษา ตรวจพบว่าในรายเหล่านั้นมี antibody เกิดขึ้น วิธีการตรวจหา antibody ต่อโบทูลินัม ทอกซิน มีหลายวิธีเมื่อใช้การตรวจแบบ mouse bioassay ซึ่งถือว่าเป็นวิธีมาตรฐาน อัตราการพบ antibody อยู่ระหว่างร้อยละ 0-10 แต่ในรายงานของ Jankovic และ Schwartz⁵³ ในผู้ป่วย cervical dystonia จำนวน 86 ราย พบว่าให้ผลบวกต่อ antibody จำนวน 20 ราย คิดเป็นร้อยละ 23.3 และพบความสัมพันธ์กับทางคลินิกอย่างชัดเจน กลุ่มที่ให้ผลบวกต่อ antibody เป็นผู้ป่วยที่ไม่ตอบสนองต่อการรักษาทุกราย

ตารางที่ 3 ขนาดยา Dysport® ที่ฉีดในกล้ามเนื้อต่างๆ (ที่มา : ปรับปรุงจาก Moore, 2538⁵⁵ สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ และคณะ, 2541⁵⁴)

กล้ามเนื้อ	ขนาดเริ่ม (พิลลีย) (หน่วย/กล้ามเนื้อ)
กล้ามเนื้อคิ้ว	20 (10-20)
เปลือกตาบน	20 (10-40)
เปลือกตาล่าง	40 (20-60)
Masseter	100 (50-200)
Sternocleidomastoid (SCM)*	200 (100-200)
Splenius Capitis	200 (100-300)
Longissimus Capitis	75 (50-150)
Trapezius	100 (100-200)
Levator scapulae	200 (100-300)
Thyroarytenoid**	10 (5-30)
Forearm flexors	200 (200-400)
Forearm extensors	100 (100-200)

*เมื่อฉีด 2 ข้างให้ลดขนาดลงร้อยละ 50

**เมื่อฉีด 2 ข้างให้ลดขนาดลงร้อยละ 75

การตรวจที่มีความสัมพันธ์กับอาการทางคลินิกเป็นชนิดที่สำคัญที่สุด ซึ่งตรวจพบได้โดยวิธี mouse neutralization bioassay เท่านั้น⁵⁴ พบว่าในผู้ป่วยตรวจพบ antibody โดยวิธีนี้ทุกรายไม่ตอบสนองต่อการฉีดทอกซิน แต่ในขณะเดียวกันผู้ป่วยที่ไม่ตอบสนองต่อการรักษาบางรายตรวจไม่พบ antibody ซึ่งแสดงว่าวิธีนี้ยังมีความไวในการตรวจไม่พอเพียง

ผลข้างเคียงอื่น ๆ

การแพ้ยา การแพ้ยาแบบ anaphylaxis จนถึงปี พ.ศ. 2540 ยังไม่มีรายงาน anaphylaxis ใน ผู้ป่วยที่ได้รับการฉีดยานี้ มีผู้ป่วยบางรายอาจแสดงการแพ้ยาเป็นผื่นหรือลมพิษได้ ส่วนการเกิด brachial plexus neuropathy จนถึงปี พ.ศ. 2540 มีรายงาน brachial plexus neuropathy จำนวน 5 ราย^{55, 56, 57, 58} อาการสำคัญคือ อาการอ่อนกำลังและปวดแขน เป็นขึ้นอย่างเฉียบพลันหลังจากฉีดโบทูไลนัม ทอกซินภายใน 10 วัน สรีรวิทยาไฟฟ้ากล้ามเนื้อพบว่ามีการ denervation ที่รากประสาท C5-C6 ผู้ป่วยส่วนใหญ่หายเป็นปกติใน 6 สัปดาห์ ถึง 6 เดือน ความสัมพันธ์นี้ยังไม่เป็นที่แน่ชัด Guillain-Barre' syndrome มีรายงานเพียง 1 รายโดย Haug และคณะ⁵⁹ ในการฉีดผู้ป่วยโรคตากะปริบ

ข้อควรระวังในการฉีดโบทูไลนัม ทอกซิน

การใช้ทอกซินในผู้ป่วยตั้งครรภ์ ยังไม่มีการพิสูจน์หรือหลักฐานแน่ชัดว่าทอกซินปลอดภัยในผู้ป่วยตั้งครรภ์ จึงยังไม่แนะนำให้ฉีดในผู้ป่วยตั้งครรภ์หรือกำลังให้นมบุตร แต่อย่างไรก็ตามมีผู้ป่วยตั้งครรภ์แล้วได้รับการฉีดทอกซินจำนวนอย่างน้อย 13 รายจนถึงปี พ.ศ.2537 ทารกที่คลอดปกติทุกราย⁶⁰

ข้อห้าม

ไม่ควรใช้ในผู้ป่วยที่มีโรคบางชนิดอยู่แล้ว เช่น myasthenia gravis, Lambert-myasthenic syndrome, motor neuron disease เป็นต้น โดยเฉพาะในกรณีที่ต้องใช้ยาในขนาดสูง⁶¹ มีรายงาน 1 รายที่การฉีดโบทูไลนัม ทอกซินทำให้อาการ subclinical Lambert-Eaton myasthenic syndrome มีอาการ ชัดเจนขึ้น⁶²

นอกจากนี้ในผู้ป่วยที่กำลังใช้ยาที่รบกวนการทำงานของ neuromuscular junction ควรหลีกเลี่ยงการฉีดทอกซิน

คำแนะนำสำหรับผู้ป่วย

เมื่อผู้ป่วยได้รับการฉีดยาเรียบร้อยแล้ว แพทย์ผู้ฉีดควรให้เอกสารแนะนำเกี่ยวกับยาและการปฏิบัติตน เพื่อให้ผู้ป่วยมีความเข้าใจเกี่ยวกับการรักษามากยิ่งขึ้น เช่น การออกฤทธิ์ของยา ผลข้างเคียง การกลับมาฉีดยา สถานที่ การเบิกคืนจากราชการ เป็นต้น (ตารางที่ 4)⁶³

อนาคตของโบทูไลนัม ทอกซิน

ในสถานภาพปัจจุบัน ได้มีการประยุกต์ใช้โบทูไลนัม ทอกซินในการรักษาโรคต่างๆ มากมาย ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางโดยทั่วไป แต่ยังมีคำถามที่เกี่ยวข้องกับทิศทางและอนาคตของการใช้ยาชนิดนี้อีกหลายประการ ได้แก่⁶⁴

1. ข้อบ่งชี้ที่ชัดเจน ควรมีการศึกษาและกำหนดข้อบ่งชี้ที่ชัดเจนขึ้น เพื่อใช้ในการตัดสินใจเลือกการรักษาแบบต่าง ๆ เช่น ยารับประทาน ยาฉีด หรือการผ่าตัด เป็นต้น
2. การรักษาร่วมกัน การศึกษาที่ผ่านมาเน้นการรักษาด้วยโบทูไลนัม ทอกซิน เพียงอย่างเดียว จึงเป็นที่น่าสนใจว่าถ้าให้การรักษาร่วมกันระหว่างโบทูไลนัม ทอกซินกับการรักษาชนิดอื่น ๆ เช่น ยารับประทานจะมีผลการรักษาอย่างไร แตกต่างกับการรักษาเพียงอย่างเดียวหรือไม่
3. การกำหนดตำแหน่งการฉีดและขนาดยาให้เป็นมาตรฐาน ในขณะนี้อย่างมีความแตกต่างกันมากทั้งตำแหน่งและขนาดยาในระหว่างแพทย์ผู้ใช้ทอกซิน อนาคตน่าจะมีการกำหนดสิ่งเหล่านี้ให้ชัดเจนขึ้น
4. วิธีการลดผลข้างเคียง ควรมีการศึกษาวิจัยการใช้โบทูไลนัม ทอกซินที่เกิดผลข้างเคียงน้อยที่สุด

ตารางที่ 4 คำแนะนำสำหรับผู้ป่วยหลังรับการฉีดโบทูไลนัม ทอกซิน

1. ยา ยาที่ใช้เป็นสารทอกซินที่สกัดได้จากเชื้อคลอสติเดียม โบทูไลนัม ออกฤทธิ์โดยทำให้กล้ามเนื้ออ่อนกำลังลง จึงทำให้กล้ามเนื้อบริเวณที่ฉีดคลายตัวและไม่กระตุก ขณะนี้ยาได้รับการจดทะเบียนกับคณะกรรมการอาหารและยาในประเทศไทย และมียาในท้องยาโรงพยาบาล ศรินครินทร์ คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
2. การออกฤทธิ์ โดยทั่วไปยาชนิดนี้จะเริ่มออกฤทธิ์ประมาณวันที่ 4-7 หลังจากฉีด ออกฤทธิ์อยู่ได้นานตั้งแต่ 2-9 เดือนแล้วแต่รายผู้ป่วยจะรู้สึกว่าการกระตุกลดลงเรื่อยๆ ในตอนแรกเมื่อยาเริ่มหมดฤทธิ์จะเริ่มมีอาการกระตุกมากขึ้นเรื่อยๆ
3. ผลข้างเคียง อาจมีหนังตาตก น้ำเข้าตา น้ำตาไหล ปากตก โดยทั่วไปพบได้น้อย เป็นเพียงชั่วคราวในระยะแรกของการฉีด ซึ่งอาการจะหายไปเอง ดังนั้น เมื่อผู้ป่วยได้รับการฉีดยาไปใหม่ๆ ให้ระมัดระวังเป็นพิเศษเมื่ออาบน้ำหรือฟอกใบหน้าด้วยสบู่
4. การกลับมาฉีดยา เนื่องจากยานี้เป็นยารักษาอาการเพียงระยะเวลาที่ยาออกฤทธิ์อยู่ เมื่อยาหมดฤทธิ์ผู้ป่วยจะกลับมามีอาการกระตุกได้อีก ดังนั้น เมื่ออาการกระตุกกลับมาเป็นมากขึ้นจนรู้ว่าทนไม่ไหวต้องการฉีด ให้ดูในตารางวันเวลาที่แพทย์ฉีดยาซึ่งจะได้จัดส่งมาให้เป็นระยะ
5. เงื่อนไขรับประทาน ควรงดยาที่เกี่ยวกับโรคที่ทำการรักษาด้วยโบทูไลนัม ทอกซินไปก่อน เนื่องจากอาจจะไม่ได้ประโยชน์อะไรและอาจจะรบกวนการประเมินผลการรักษา ส่วนยาอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวกับโรคที่ฉีดทอกซิน เช่น ยารักษาโรคความดันเลือดสูง ยาโรคเบาหวานไม่จำเป็นต้องงด
6. ข้อข้องใจเกี่ยวกับยาหรือโรค ถ้าท่านมีปัญหาหรือมีข้อข้องใจใดๆ ให้สอบถามได้ที่ ศาสตราจารย์นายแพทย์สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ หรือรองศาสตราจารย์นายแพทย์สมศักดิ์ เทียมเก่า ภาควิชาอายุรศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น โทรศัพท์ (034) 347542, 237-686 โทรสาร (043) 243-064 หรือจะสอบถามทาง E-mail ได้ที่ suthipj@md.kku.ac.th
7. สถานที่และเวลาทำการฉีดยา คณะผู้วิจัยได้เปิดคลินิกพิเศษ โรคใบหน้ากระตุกครึ่งซีกที่ “คลินิกนอกเวลาราชการ” ผู้ป่วยใหม่ให้มาระหว่างเวลา 9.00-11.00 น. และคลินิกโบทูไลนัม ทอกซิน ณ ห้องตรวจหมายเลข 4 ระหว่างเวลา 13.00-15.00 น. สำหรับผู้ป่วยเก่าตรวจทุกวันจันทร์เว้นวันหยุดราชการ
8. การเบิกคืนจากราชการ ให้แจ้งให้แพทย์ทราบเพื่อจะเขียนใบสั่งยา แล้วให้ผู้ป่วยนำใบสั่งยานี้ไปห้องยาเพื่อชำระเงิน ทางห้องยาจะออกใบเสร็จรับเงินและใบค่างยาให้ นำใบฉีดยามาให้แพทย์ที่ห้องฉีดยาจะได้ดำเนินการฉีดยาต่อไป ส่วนใบเสร็จรับเงินนั้นให้นำไปตั้งเบิก ณ ต้นสังกัดผู้มีสิทธิ์เบิก

5. ระยะเวลาการออกฤทธิ์ ควรมีการศึกษาเพื่อทำให้ทอกซินออกฤทธิ์อยู่ได้นานขึ้น อันเป็นการลดค่าใช้จ่ายและลดการเสียเวลาที่ต้องกลับมาฉีดซ้ำ
6. การประเมินหาต้นทุน-ประสิทธิผล (cost-effectiveness) เนื่องจากยาราคาแพง ควรมีการศึกษาในแง่ของผลที่ได้ และค่าใช้จ่ายของยาว่ามีความคุ้มค่าในการรักษาหรือไม่
7. การลดราคา ยา ควรหาวิธีการที่จะทำให้ราคาโบ툴ินูม ทอกซินลดลงกว่าปัจจุบัน
8. ผลระยะยาว ควรศึกษาผลของทอกซิน ต่อร่างกายเมื่อใช้เป็นระยะเวลานาน เช่น 10-20 ปี
9. ควรศึกษาดูว่ามีผลในระบบประสาทส่วนกลางหรือไม่
10. ศึกษาหาปัจจัยที่ทำให้ผู้ป่วยตอบสนองต่อการรักษาแตกต่างกัน

สรุป

บทบาทของโบ툴ินูม ทอกซินในการรักษาโรคต่างๆ ทางระบบประสาท โรคทางเดินอาหารและโรคผิวหนังได้รับการยอมรับโดยทั่วไปซึ่งพบว่าผลการรักษาได้ผลดีอย่างชัดเจน มีผลข้างเคียงน้อย ในหลายๆ โรคกลายเป็นการรักษาที่ควรใช้เป็นอันดับแรก เช่น โรคโบหน้ากระตุก ครึ่งซีก โรคตากะปริบ เป็นต้น ก่อนฉีดทอกซินแพทย์ผู้รักษาต้องให้การวินิจฉัยโรคนั้นให้ถูกต้อง และต้องมีความรู้ในโรคที่ทำการรักษาอย่างละเอียด ต้องทราบว่าการรักษาโรคนั้นๆ การรักษาอะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับผู้ป่วย ผู้ทำการรักษาควรต้องได้ผ่านการฝึกอบรมจนมีความรู้ความชำนาญในการใช้ยานี้ด้วย ทราบข้อบ่งชี้ ผลข้างเคียง และอื่น ๆ

ยาโบ툴ินูม ทอกซินที่มีใช้อย่างแพร่หลายในโลกในปัจจุบันมี 2 แหล่ง มีชื่อการค้าคือ Botox® และ Dysport® ประสิทธิภาพในการรักษาและค่าใช้จ่ายในการรักษาสูง เพื่อความประหยัดควรนัดผู้ป่วยมาพร้อมกันทีเดียวหลาย ๆ ราย ในขณะที่ปัจจุบันเรามีความรู้ความเข้าใจในโบ툴ินูม ทอกซินมาก แต่ขณะเดียวกันก็มีคำถามเกิดขึ้นอีกมากที่ต้องการคำตอบในอนาคต ข้อด้อยของโบ툴ินูม ทอกซิน เช่น การรักษาได้ผลเพียงชั่วคราวประมาณ 3-4 เดือนเท่านั้น ผลเสียจากการอ่อนกำลังของกล้ามเนื้อที่อยู่ใกล้กับที่ฉีด และค่าใช้จ่ายในการรักษาสูง

เอกสารอ้างอิง

1. Scott AB. Foreword. In : Jankovic J, Hallett M, eds. *Therapy with botulinum toxin*. New York : Marcel Dekker, 1994: vii-ix.
2. Scott AB. Botulinum toxin injection into extraocular muscles as an alternative to strabismus surgery. *Ophthalmology* 1980; 10: 1044-9.
3. Scott AB. Botulinum toxin injection of eye muscles to correct strabismus. *Trans Am Ophthalmol Soc* 1981; 79: 734-70.
4. Hallett M. Clinical mode of action : critical review of potential mechanisms. *Mov Disord* 1995; 10: 362-70.
5. Geller BD, Hallett M, Ravits J. Botulinum toxin therapy in hemifacial spasm : clinical and electrophysiologic studies. *Muscle Nerve* 1989; 12: 716-22.
6. Jankovic J. Use of botulinum toxin in neurology. In : Kennard C, ed. *Recent advances in clinical neurology No 8*. Edinburgh : Churchill Livingstone, 1995: 89-110.

7. สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ. การรักษาด้วยยาและการรักษาโดยไม่ผ่าตัด. ใน : สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ, บก. *โรคใบหน้ากระตุกครึ่งซีกและโรคการเคลื่อนไหวผิดปกติอื่นๆ ของใบหน้า* (Hemifacial spasm and other movement disorders of the face). กรุงเทพมหานคร :โธลิสติก พับลิชชิ่ง 2541: 125-43.
8. Hertegard S, Granqvist S, Lindestad PA. Botulinum toxin injections for essential voice tremor. *Ann Otol Rhinol Laryngol* 2000; 109: 204-9.
9. Jankovic J, Schwartz K. Botulinum toxin treatment of tremors. *Neurology* 1991; 41: 1185-8.
10. Jankovic J. Treatments of tremors with botulinum toxin. In : Jankovic J, Hallett M, eds. *Therapy with botulinum toxin*. New York : Marcel Dekker, 1994: 493-509.
11. สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ. โรคตากระปริบ. ใน : สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ, บก. *โรคใบหน้ากระตุกครึ่งซีกและโรคการเคลื่อนไหวผิดปกติอื่นๆ ของใบหน้า* (Hemifacial spasm and other movement disorders of the face). กรุงเทพมหานคร :โธลิสติก พับลิชชิ่ง 2541: 173-90.
12. Tsui JKC, Eisen A, Stoessel AJ, Calne S, Calne DB. Double-blind study of botulinum toxin in spasmodic torticollis. *Lancet* 1986; i: 245-6.
13. Stell R, Thompson PD, Marsden CD. Botulinum toxin in spasmodic torticollis. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 1988; 51: 920-3.
14. Jankovic J, Schwartz K. Botulinum toxin injections for cervical dystonia. *Neurology* 1990; 40: 277-80.
15. Pongvarin N, Viriyavejakul A. Botulinum A toxin treatment in spasmodic torticollis : report of 56 patients. *J Med Assoc Thai* 1994; 77: 464-70.
16. Jankovic J, Orman J. Botulinum A toxin for cranialcervical dystonia : a double-blind, placebo-controlled study. *Neurology* 1987; 37: 616-23.
17. Cohen LG, Hallett M, Geller BD, Hochberg F. Treatment of focal dystonias of the hand with botulinum toxin injections. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 1989; 52: 355-63.
18. Pongvarin N. Writer's cramp :the experience with botulinum toxin injections in 25 patients. *J Med Assoc Thai* 1991; 74: 239-47.
19. Wissel J, Kabus C, Wenzel R, et al. Botulinum toxin in writer's cramp : objective response evaluation in 31 patients. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 1996; 61: 172-5.
20. Grazko MA, Polo KB, Jabbari B. Botulinum toxin A for spasticity, muscle spasms, and rigidity. *Neurology* 1995; 45: 712-7.
21. Dunne JW, Heye N, Dunne SL. Treatment of chronic limb spasticity with botulinum toxin A. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 1995; 58: 232-5.
22. Simpson DM, Alexander DN, O'Brien CF, et al. Botulinum toxin type A in the treatment of upper extremity spasticity : a randomized, double-blind, placebo-controlled trial. *Neurology* 1996; 46: 1306-10.
23. Bhakta BB, Cozens JA, Bamford JM, Chamberlain MA. Use of botulinum toxin in stroke patients with severe upper limb spasticity. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 1996; 61: 30-5.
24. Pongvarin N, Vachalathiti R. Botulinum treatment for post stroke spasticity : low dose regimen (abstract). *Eur J Neurol* 1996; 3: 23.
25. Hyman N, Barnes M, Bhakta B, et al. Botulinum toxin (Dysport) treatment of hip adductor spasticity in multiple sclerosis: a prospective, randomised, double blind, placebo controlled, dose ranging study. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 2000; 68: 707-12.
26. Smith SJ, Ellis E, White S, Moore AP. A double-blind placebo-controlled study of botulinum toxin in upper limb spasticity after stroke or head injury. *Clin Rehabil* 2000; 14: 5-13.
27. Pullman SL, Greene P, Faln S, Pedersen SF. Approach to the treatment of limb disorders with botulinum toxin A : experience with 187 patients. *Arch Neurol* 1996; 53: 617-24.
28. Davis D, Jabbari B. Significant improvement of stiff - person syndrome after paraspinal injection of botulinum toxin A. *Mov Disord* 1993; 8: 371-3.
29. Tan EK, Jankovic J. Treating severe bruxism with botulinum toxin. *J Am Dent Assoc* 2000; 131: 211-6.
30. Silberstein S, Mathew N, Saper J, Jenkins S. Botulinum toxin type A as a migraine preventive treatment. For the BOTOX Migraine Clinical Research Group. *Headache* 2000; 40: 445-50.
31. Bertolasi L, Priori A, Tomelleri G, et al. Botulinum toxin treatment of muscle cramps : a clinical and neurophysiological study. *Ann Neurol* 1997; 41: 181-6.
32. Pal PK, Calne DB, Calne S, Tsui JK. Botulinum toxin A as treatment for drooling saliva in PD. *Neurology* 2000; 11: 244-7.

33. Pasricha PJ, Ravich WJ, Hendrix TR, et al. Intrashincteric botulinum toxin for the treatment of achalasia. *N Eng J Med* 1995; 332: 774-8.
34. Hoogerwerf WA, Pasricha PJ. Achalasia: treatment options revisited. *Can J Gastroenterol* 2000;14: 406-9.
35. Annese V, Bassotti G, Coccia G. et al. A multicentre randomised study of intrasphincteric botulinum toxin in patients with oesophageal achalasia. GISMAD Achalasia Study Group. *Gut* 2000; 46: 597-600.
36. Maria G, Cassetta E, Gui D, et al. A comparison of botulinum toxin and saline for the treatment of chronic anal fissure. *N Engl J Med* 1998;338:217-20a.
37. Schnider P, Binder M, Auff E, Kittler H, Berger T, Wolff K. Double-blind trial of botulinum A toxin for the treatment of focal hyperhidrosis of the palms. *Br J Dermatol* 1997; 136: 548-52.
38. Naumann M, Hofmann U, Bergmann I, Hamm H, Toyka K, Teiners K. Focal hyperhidrosis: Effective treatment with intracutaneous botulinum toxin. *Arch Dermatol* 1998; 134: 301-4.
39. Solomon BA, Hayman R. Botulinum toxin type A therapy for palmar and digital hyperhidrosis. *J Am Acad Dermatol* 2000; 42: 1026-9.
40. Drobik C, Laskawi R. Frey's syndrome: treatment with botulinum toxin. *Acta Otolaryngol (Stroekh)* 1995; 115: 459-61.
41. Bjerkhoel A, Trobbe O. Frey's syndrome: treatment with botulinum toxin. *J Laryngol Otol* 1997; 111: 839-44.
42. Naumann M, Zellner M, Toyka KV, Reiners K. Treatment of gustatory sweating with botulinum toxin. *Ann Neurol* 1997;42:973-5.
43. Laskawi R, Brobik C, Schonebeck C. Up-to-date report of botulinum toxin type A treatment in patients with gustatory sweating (Frey's syndrome). *Laryngoscope* 1998; 108: 381-4.
44. Laccourreye O, Akl E, Gutierrez-Fonseca R, Garcia D, Brasnu D, Bonan B. Recurrent gustatory sweating (Frey syndrome) after intracutaneous injection of botulinum toxin type A. *Arch Otolaryngol Head Neck Surg* 1999; 125: 283-6.
45. Dulguerov P, Quinodoz D, Cosendai G, Piletta P, Lehmann W. Frey syndrome treatment with botulinum toxin. *Otolaryngol Head Neck Surg* 2000; 122: 821-7.
46. Porta M. A comparative trial of botulinum toxin type A and methylprednisolone for the treatment of myofascial pain syndrome and pain from chronic muscle spasm. *Pain* 2000;85:101-5
47. Greene P. Potency of frozen/thawed botulinum toxin type A in the treatment of torsion dystonia. *Otolaryngol Head Neck Surg* 1993; 109: 968-9.
48. Gartlan MG, Hoffman HT. Crystalline preparation of botulinum toxin type a Botox : degradation in potency with storage. *Otolaryngol Head Neck Surg* 1993; 108: 135-40.
49. Sloop RR, Cole BA, Escutiu RO. Reconstituted botulinum toxin type A does not lose potency in humans if it is refrozen or refrigerated for 2 weeks. *Neurology* 1997; 48: 249-53.
50. Jankovic J. Treatment of dystonia. In : Watts RL, Koller WC, eds. *Movement disorders : neurologic principles and practice*. New York : McGraw-Hill, 1997: 443-54.
51. Jitpimolmard S, Tiamkao S, Laopaiboon M. Long term results of botulinum toxin type A
52. Dysport in the treatment of hemifacial spasm : a report of 175 cases. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 1998; 64: 751-7.
53. Moore P, ed. *Handbook of botulinum toxin treatment*. Oxford : Blackwell Science, 1995: 94, 122, 139.
54. Jankovic J, Schwartz K. Response and immunoresistance to botulinum toxin injections. *Neurology* 1995; 45: 1743-6.
55. Hatheway CL, Dang C. Immunogenicity of the neurotoxins of clostridium botulinum. In : Jankovic J, Hallett M, eds. *Therapy with botulinum toxin*. New York : Marcel Dekker, 1994; 93-108.
56. Glanzman RL, Gelb DJ, Drury I, Bromberg MB, Truong DD. Brachial plexopathy after botulinum toxin injection [Letter]. *Neurology* 1990; 40: 1143.
57. Sampaio C, Castro Caldas A, Sales Luis ML, Alves M, Pinto L, Apolinario P. Brachial plexopathy after botulinum toxin administration for cervical dystonia [Letter]. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 1993; 56: 220.
58. Sheean GL, Murray NMF, Marden CD. Pain and remote weakness in limbs injected with botulinum toxin A for writer's cramp. *Lancet* 1995; 346: 154-6.
59. Tarsy D. Brachial plexus neuropathy after botulinum toxin injection [Letter]. *Neurology* 1997; 49: 1176-7.

60. Haug BA, Dressler D, Prange HW. Polyradiculoneuritis following botulinum toxin therapy. *J Neurol* 1990; 237: 62-3.
61. Greene P, Fahn S, Brin MF, Blizter A. Botulinum toxin therapy. In : Marsden CD, Fahn S, eds. *Movement disorders 3*. Oxford : Butterworth Heinemann, 1994: 477-501.
62. Report of the Therapeutics and Technology Assessment Subcommittee of the American Academy of Neurology. Assessment : the clinical usefulness of botulinum toxin A in treatment of neurologic disorders. *Neurology* 1990; 40: 1332-6.
63. Erbguth F, Claus D, Engelhardt A, et al. Systemic effect of local botulinum toxin injections unmasks subclinical Lambert-Eaton myasthenic syndrome. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 1993; 56: 1235-6.
64. สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ. การใช้โบทูลินูม ทอกซิน ทางคลินิก. ใน : สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ, บก. *โรคใบหน้ากระตุกครึ่งซีก และโรคการเคลื่อนไหวผิดปกติ อื่นๆ ของใบหน้า* (Hemifacial spasm and other movement disorders of the face). กรุงเทพมหานคร : โอลิสติก พันธิซิ่ง 2541: 254.
65. Brin MF. Botulinum toxin : perspective on clinical uses. *Mov Disord* 1995; 10: 362-70.